

Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında “Atipik Örgütlenmeler”

Ali Erdem Doğanoglu*

Özet

Sivil örgütlenmeler alanında anayasa veya kanun hükümlerinde haklarında doğrudan düzenlemeler bulunan sendika, siyasi parti ve dernek gibi tipik örgütlenme biçimlerine karşılık gelmeyen, *platform, inisiyatif, hareket, kongre, kurul, dayanışma, birlik* gibi adlarla anılan *atipik örgütlenmelerle* karşılaşılmaktadır. Özellikle tipik örgütlenmelere ilişkin kuruluş işlemlerinin zorluğu ve iletişim olanaklarının genişleyip çeşitlenmesinin getirdiği kolaylıklar atipik örgütlenmeyi giderek yaygınlaştırmaktadır. Atipik örgütlenmelerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması bu türden örgütlenmelerin hukuken nitelendirilmesi ve dolayısıyla hukuk alanında bu konuda çalışılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu makalede “atipik örgütlenme” kavramından ne anlaşıldığının “tipik - atipik” ayrımı çerçevesinde ortaya konması ve atipik örgütlenmelerin anayasa hukuku ve temel hak ve özgürlükler alanında hukuki statülerinin belirlenmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Atipik örgütlenmelerinin hukuki statülerinin belirlenmesi konusunda makalede üzerinde durulan temel soru atipik biçimlerle örgütlenmenin anayasal koruma altında sayılıp sayılmayacağıdır. Temel tartışma bu soru üzerinden yürütülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Temel hak ve özgürlükler, dernek özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, iletişim özgürlüğü, atipik örgütlenmeler

---

*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, alierdemdoganoglu@gmail.com, (orcid.org/0000-0001-7346-3389)

“Atypical Organizations” in the Context of Fundamental Rights and Freedoms

Abstract

In the field of civil organizations, there are *atypical organizations* such as *platform, initiative, movement, congress, board, solidarity and unity* that do not correspond to the typical forms of remuneration such as trade unions, political parties and associations which are directly regulated by the constitution or the provisions of laws. Especially the difficulties of establishing processes related to typical organizations and the advantages of expanding and diversifying communication facilities are increasing both the number and the variety of the atypical organizations. The emergence and dissemination of atypical organizations reveals the need for legal characterisation of such organizations and therefore the need to work on this issue in the field of law. In this article, it is aimed to show what is understood from the concept of "atypical organization" within the context of "typical - atypical" distinction and to contribute to the determination of legal status of atypical organizations in the field of constitutional law and fundamental rights and freedoms. The main question on the issue of determining the legal status of atypical organizations is whether atypical forms of organizing will be considered to have constitutional protection. The main argumentation is based on this question.

Keywords

Fundamental rights and freedoms, freedom of association, freedom of communication, atypical organizations

Giriş

Günümüzde sivil toplum alanında birçok farklı örgütlenme biçimiyle karşılaşılmaktadır. Birbirinden farklı örgütlenme biçimleri, hukuk kuralları tarafından açıkça düzenlenmiş olup olmamalarına göre iki grupta toplanabilir. Siyasi partiler, sendikalar, dernekler gibi anayasa veya kanunlarla haklarında açıkça kurallar konulmuş ve böylece hukuki statüleri belirlenmiş birliktelikler, *tipik örgütlenmelerdir*. Bu tür örgütlenmelerin tâbi oldukları hukukî rejim az çok belirlidir. Bu tür örgütlenmelere ilişkin uyuşmazlıklara uygulanacak hukuk, bu örgütlenmeler hakkında konulan hukuk kuralları çerçevesinde belirlenir. Öte yandan özellikle çağın gelişen iletişim olanakları, örgütlenme biçimlerini çeşitlendirmiştir. Böylece haklarında açık hukuk kuralları bulunmayan ancak uygulamada giderek daha geniş bir karşılık bulan; sivil toplum alanında, kamuoyunun oluşturulmasında ve siyasal karar alma süreçlerinde daha etkili; *platform, hareket, kongre, kurul, konsey, dayanışma, inisiyatif, birlik* gibi farklı adlarla anılan örgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu tür örgütlenmeler, hukuk

kurallarında açıkça düzenlenmediklerinden *atipik örgütlenmeler* biçiminde adlandırılabilir.¹

Atipik örgütlenmelerin sivil toplumda giderek daha geniş bir alanı kaplaması bu tür örgütlenmelerin hukuk disiplini çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi ihtiyacını arttırmaktadır. Atipik örgütlenmelerin sosyolojik ve siyasal işlevleri göz önünde bulundurulduğunda, ilk olarak gündeme bunların anayasa hukuku ve temel hak ve özgürlükler içerisindeki yerinin belirlenmesi sorunu gelir. Çalışmanın merkezinde bu sorun yer alacaktır.

Çalışma kapsamında öncelikle örgütlenme olgusu ile hukukun karşılaştığı alanda saptanan bir *örgütlenme biçimleri şeması* çıkarılacaktır. Bu, sorunun tespiti açısından gerekli görünmektedir. Daha sonra atipik örgütlenmelerin temel hak ve özgürlükler karşısındaki konumu ele alınacaktır.

Çalışmada örgütlenme olgusuna ve örgütlenme biçimlerine anayasa hukuku perspektifinden yaklaşılabileceğinden, yukarıda da belirtildiği gibi, çalışmanın merkezinde "*atipik örgütlenmelerin temel hak ve özgürlükler açısından değerlendirilmesi sorunu*" yer almaktadır. Öbür taraftan çalışmanın ana eksenini "atipik örgütlenmelerle hukukun karşılaşmasının bir *sorun alanı* olarak saptanması ve ele alınması ihtiyacının ortaya çıktığı" savı oluşturmaktadır. Özellikle örgütlenme biçimleri şeması üzerinde durulacak olmasının sebebi budur. Bu çerçevede, atipik örgütlenmelerin temel hak ve özgürlükler içindeki konumunun belirlenmesi temel hukukî sorunu hakkında varılacak sonuçlardan ziyade, atipik örgütlenmeler ve hukuk karşılaşması ekseninde ortaya konan sorulara dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Birtakım hukukî sorunların ortaya konması ve özellikle de bu sorunların çözülmesine yönelik çaba, bazı temel ilkesel kabul ve anayasal tercihlerle bütünlüklü bir anlam kazanır. Hem sorunların saptanması konusunda, hem de bunlara getirilen çözümler çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde ölçütleri bu

¹ *Tipiklik* kavramı ilk defa ceza hukukunda doğmuştur, ancak *atipiklik* kavramıyla birlikte çeşitli hukuk dallarında kullanılmaktadır (Selahattin Keyman, "Tipiklik ve Ceza Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 37 (1980), Sayı 1, s. 59, 60.) Örneğin ceza hukukunda tipiklik, suç sayılan bir fiilin ceza normunda soyut olarak tanımlanmasıdır (Mehmet Emin Artuk - Ahmet Gökçen - A. Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Genel Hükmeler*, Yenilenmiş ve Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 203.) Borçlar hukukunda, Borçlar Kanununda veya özel kanunlarda düzenlenen sözleşmeler *tipik*, düzenlenmeyen sözleşmeler *atipik* veya *isimsiz sözleşme* biçiminde adlandırılır (Fahrettin Aral, *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri*, Genişletilmiş 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2006, s. 49, 50.) Anayasa hukukunda ise "*isimsiz hüriyetler*" terimi içinde yer alan "isimsiz" ifadesi, kavramsal olarak tipikliğe karşılık gelmektedir ("İsimsiz hüriyetler" kavramı için örn. bkz.: Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II*, 1. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa 2011, s.523, 524.) Tüm bu kullanımlarda ortak özellik, bir kurumun tipik ya da atipik olduğu belirlenirken o kurumun hukuk kuralları tarafından düzenlenip düzenlenmediğine bakılmasıdır. Bu çalışmada da buradan hareketle *örgütlenmeler* bir ayrıma tâbi tutulmuştur.

tercih ve kabuller oluşturur. Şimdi girişte çalışmada yol gösterici ve değerlendirmede ölçüt olacak temel anayasal tercihler ve ilkesel kabullerden söz edilecektir.

Çağdaş demokratik düzenlerde en temel anayasal tercih, *anayasacılık* kavramı ile ortaya konmaktadır. Buna göre, anayasaların asıl işlevi devlet iktidarının etkin bir biçimde sınırlandırılmasıdır. Bir devlet düzenine *anayasallık* özelliğini kazandıran, sadece o düzende bir anayasanın bulunması değil anayasanın aynı zamanda iktidarı sınırlandırma işlevi görmesidir. Kişi özgürlüklerinin güvence altına alınması ve devlet iktidarına karşı korunması iktidarın etkin sınırlandırılmasına bağlıdır.² Temelinin insan hakları olduğu kabul edilen bir hukuk düzeninde iktidarın sınırlanması gerektiği düşüncesi bu kabulü takip eder.³ Sınırlı iktidar düşüncesinin hayata geçirilebilmesinin yolları *hukuk devleti* ve *kuvvetler ayrılığı* ilkeleri aracılığıyla ortaya konmaktadır.⁴ Hukuk devleti ilkesi esas olarak temel hak ve özgürlüklerin tanınması yoluyla siyasi iktidarın maddi sınırının çizilmesini, bunların korunmasına yönelik kamusal mekanizmalarla da hayata geçirilmesini ifade eder.⁵ Kuvvetler ayrılığı ilkesi ise kamu gücünün kötüye kullanılmasının bölünerek önlenmesini amaçlar.⁶ İktidarın ancak bölünerek ve sınırlanarak temel hak ve özgürlükler için bir tehdit olmaktan çıkarılıp bir güvenceye dönüştürülebileceği kabul edilmektedir.

Örgütlenme olgusu ve örgütlenme özgürlükleri temel hak ve özgürlüklerin korunması, dolayısıyla hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri açısından bazı özellikler taşır. Bir defa örgütlenme, temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunması amacıyla kullanılacak etkili bir araçtır. Kişiler temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunması taleplerini tek başlarına ortaya koyabilecekleri gibi, bunu örgütlenerek de yapabilirler. Bir talebin bireysel çabalarla dile getirilmesiyle örgütlü bir biçimde ortaya konması arasında fark

² Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 15. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2014, s. 40; Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 12, 13, 21; Levent Gönenç, *Siyasi İktidarın Denetlenmesi - Dengelenmesi ve Yargı*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2015, s. 5, 6.

³ 1982 Anayasasının 2. (“*Türkiye Cumhuriyeti ...insan haklarına saygılı... bir hukuk Devletidir.*”) ve 14.(“*... hak ve hürriyetlerden hiçbirini... insan haklarına dayanan... ..Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.*”) maddelerine göre bu aynı zamanda pozitif anayasal bir tercihtir.

⁴ Levent Gönenç, “Siyasi İktidarın Denetlenmesi, Dengelenmesi ve Anayasalar”, *TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 1*, Ankara 2010, s. 4, 5; Ozan Ergül, *Yeni Kurumsal Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2007, s. 73, 74.

⁵ Erdoğan, *Anayasal...*, s. 125, 67, 70; András Sajó, *Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism*, Central European University Press, New York 1999, s. 12; Anthony A. Peacock, “Introduction: American Constitutionalism, Freedom and The Rule of Law”, içinde *Freedom and The Rule of Law*, (Editor: Anthony A. Peacock), Lexington Books, Lanham 2010, s.1.

⁶ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, Gözden Geçirilmiş ve İllâveli Ondokuzuncu Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2015, s. 489.

vardır. Her türden hak arama yolunun örgütlü bir biçimde kullanılması, her şeyin ötesinde, amaca ulaşma konusunda daha etkilidir. Özellikle düşünce, ifade ve kanaat özgürlükleri kapsamında örgütlenmenin bu özgürlüklerin özünü oluşturduğu kabul edilmektedir.⁷ Bu kabulün arkasında yatan gerçeklik örgütlenme olgusunun bir hak arama yolu işlevi görmesidir.⁸

İkinci olarak sivil toplum alanında örgütlenmenin, kuvvetler ayrılığı ilkesinin, yani bölünmüş iktidar düşüncesinin hayata geçirilmesi konusunda özel bir önemi vardır. Siyasi iktidarın anayasayla devlet organları arasında bölüşürülmesi tam anlamıyla etkin bir sınırlandırmanın gerçekleştirilmesi konusunda yeterli sayılmamaktadır. Etkili bir fren ve dengeler mekanizmasının kurulabilmesi için devlet iktidarının anayasayla devlet organları arasında bölüşürülmesinin yanında siyasal kararlar üzerinde çeşitli yollarla etkili olabilecek bir sivil örgütlenmeler alanının da bulunması şarttır.⁹ Sivil örgütlenmeler alanının sistemde etkili bir rol alabilmesi için ise siyasi iktidarın müdahalelerine olabildiğince kapalı tutulması gerekir.¹⁰

Etkili bir sivil toplumun ve sivil örgütlenmeler yoluyla siyasal katılımın mümkün olması aynı zamanda çoğulcu demokrasi anlayışının da gereğidir. Anayasacılık düşüncesiyle de örtüşen bu anlayışa göre demokrasi, bir sistemde yönetme imkânını elde edebilecek çeşitli gerçek alternatiflerin bulunmasını ve yönetimde azınlıkta kalanların haklarının korunmasını ve seslerinin duyurulabilmesini gerektirdiğine göre sivil örgütlenmeler alanı bu bağlamda da değerlendirilmelidir.¹¹ Bir yandan siyasi iktidarın dışında kalanlar sivil örgütlenmeler yoluyla siyasal kararları etkilemeye çalışırken diğer taraftan sivil örgütlenmeler aracılığıyla yürütülecek çalışmalarla siyasi iktidarın belirlenmesi sürecine etki edilebilir.¹² Yani sivil örgütlenme siyasi iktidarın elde edilmesi yarışına giren siyasi partilerin ve kişilerin gerçek birer alternatif olarak belirebilmesi konusunda etki edebilecek nitelikte bir araçtır da.

Öyleyse örgütlenme alanının ve imkânlarının geliştirilmesi, temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunması amaçlarının ve dolayısıyla hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesine katkı sunar. Aynı şekilde, sivil örgütlenmeler alanının olabildiğince genişletilmesi ve siyasi iktidarın müdahalelerine karşı

---

⁷ Nihal Jayawickrama, *The Judicial Application of Human Rights –National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 742.

⁸ Örgütlenme olgusu ile ifade özgürlüğü arasındaki ilişki konusunda daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Ali Erdem Doğanoğlu, *Türk Anayasa Hukukunda Dernek Özgürlüğü*, (Danışman: Prof. Dr. Merih Öden), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 16, 17.

⁹ Özbudun, *Türk Anayasa...*, s. 40, 42.

¹⁰ Doğanoğlu, *Türk Anayasa Hukukunda...*, s. 19-20.

¹¹ Özbudun, *Türk Anayasa...*, s. 89.

¹² Kaboğlu, *Kolektif...*,s. 65, 144-148; Oktay Uygun, *Demokrasi –Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar-*, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 189.

korunması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve sınırlı iktidar düşüncesinin hayata geçirilmesine yardımcı olur. O halde hukuk düzleminde atipik örgütlenmeler ele alınırken, gerek sorunların saptanmasında gerekse saptanan sorunlara getirilen çözümlerde sivil örgütlenmeler alanını genişletici ve siyasi iktidarın bu alana müdahalesini önleyici bir yaklaşım sergilenmelidir. Anayasacılık düşüncesi, bu düşüncenin gerekleri ve çoğulcu demokrasi anlayışıyla gerekçelendirilebilen bu bakış açısı, açık pozitif düzenlemelerle getirilen sınırlamaların dışında tereddüt yaşanan noktalarda bir yol gösterici, açık sınırlamaların değerlendirilmesinde de bir ölçüt işlevi görür.

I. Örgütlenme Olgusu ve Hukuk Karşılığında Örgütlenme Biçimleri Şeması Bağlamında Atipik Örgütlenmeler Alanı

Örgütlenme sosyolojik ve bazı biçimleri itibarıyla siyasal bir olgudur. En genel düzeyde sorun hukukun örgütlenme olgusuyla karşılaştığı durumda ne yapacağıdır. Örgütlenme olgusuyla karşılaştığı noktada hukuk ilk önce önünde bulunan örneği kendi diline çevirecek, yani nitelendirecektir.¹³ Bu nitelendirme ışığında ona uygulanacak hukuk belirlenir. Bu çerçevede, belirli bir örgütlenme örneğiyle karşılaşıldığında ilk önce onun tipik örgütlenme biçimlerinden olup olmadığı belirlenecektir. Örnek, tipik bir biçime karşılık geliyorsa, bu örneğin tâbi olacağı hukuk da buna göre saptanır. Öyleyse baştan tipik biçimlerden oluşan şemaya bakmak gerekir.

Hukuk alanında bir örgütlenme biçimleri şeması anayasa ve kanun düzeyinde getirilen pozitif düzenlemeler çerçevesinde çıkarılabilir. Bu şemaya örgütlenme kavramının sosyal yapısı göz önünde bulundurularak ve temel hak ve özgürlükler perspektifinden bakıldığında çalışmanın ana eksenini oluşturan *sorun alanı* ortaya çıkacaktır. Hemen belirtilmelidir ki amaç “örgütlenme özgürlükleri” alanında bir örgütlenme biçimleri şeması çıkarmaktır. Bunun için örgütlenme olgusu temel hak ve özgürlükler çerçevesinde ele alınmalıdır. Ancak bu çerçeveye daha genel bir düzeyden aşama aşama gelinerek ulaşılabilir.

İnsan hakları kuramı temel hak ve özgürlüklerin kaynağını insanın doğası ve yapısal olanaklarında görür. Buna göre insanlar maddi ve manevi gereksinimlerini doğal olarak sahip oldukları birtakım olanakları gerçekleştirerek

¹³ Hukukun karşılaştığı belirli bir örgütlenme biçimini nitelendirmesi, bir yönüyle onu kendi kalıplarına dökmesi demektir. Öte yandan günümüzde bazı yeni örgütlenme biçimleri bakımından saptanan bir özellik, örgütlenme iradesine sahip olan sülhlerin hukuki veya siyasal geleneksel kalıplara karşı çıkmalarıdır. (John Keane, “Giriş” (Çeviren: Levent Köker), *Sivil Toplum ve Devlet Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar* içinde, (Derleyen: John Keane), Yedi Kıta Yayınları, Ankara, 2004, s. 21, 22, 23.) Bu durumda yeni biçimlerin hukuk alanında kalıba dökülmesi düşüncesi o biçimi tercih edenlerin iradelerine karşı bir fikir sayılabilir. Öbür taraftan sırf böyle bir düşünce, hukuk alanının doğasına içkin ve gerçekçi bir bakışla kaçınılamayacak bir tercihe ilişkindir. Örgütlenme alanında *özgürlükçü* bir yaklaşım, belirli yeni biçimlerin hukukta görmezden gelinmesiyle değil kalıpların özgürlükçü anlayışa uygun şekilde dökülmesiyle gerçekliğe etki edebilir.

karşılarlar.¹⁴ İnsanın olanakları, insana özgü etkinlikler ve bu etkinliklerin ürünleridir.¹⁵ Böylece insanın olanakları sadece gereksinimlerin karşılanmasında değil her türlü üretim faaliyetinde kaynaktır.¹⁶

İnsanın olanakları, gerçekleştirilme biçimlerine ve bu açıdan niteliklerine göre ikiye ayrılabilir.¹⁷ Birinci tür olanaklar, insanların tek başlarına gerçekleştirebilecekleri olanaklardır. İnsanlar bazı olanakları ise ya tek başlarına gerçekleştiremez, ancak başkalarıyla birlikte gerçekleştirebilirler; ya da o olanakları başkalarıyla birlikte daha etkili bir şekilde gerçekleştirirler.¹⁸ Buna, *birlikte gerçekleştirme olanağı* denebilir. Sosyolojik anlamda örgütlenme olgusunun temelinde işte bu anlamıyla *birlikte gerçekleştirme olanağı* yatar. Öbür taraftan, birlikte gerçekleştirme olanağından söz edilen her yerde mutlaka örgütlenme olgusuyla karşılaşılmaz, örgütsüz bir şekilde bir araya gelinerek gerçekleştirilebilecek türden olanaklardan da söz edilebilir, buna birazdan tekrar değinilecektir.

Birlikte gerçekleştirme olanağının kapsamı çok geniştir. Öyle ki, bir yandan her tür gerçekleştirme olanağı aynı zamanda birlikte gerçekleştirme olanağının konusu olabilir. Bu çerçevede hukukun yasakladığı davranışların tümü de "birlikte gerçekleştirme olanağı" kapsamında değerlendirilebilir.¹⁹ Oysa burada dikkat edilmesi gereken nokta, hukuken yasaklanmayan davranış ve sonuçların örgütlü biçimde gerçekleştirilip elde edilmesinin taşıdığı özelliktir. Bu da ancak örgütlenme aracılığıyla gerçekleştirilebilecek olanakların varlığı ve birçok olanağın örgütlenme yoluyla daha etkili bir biçimde gerçekleştirilebileceği olgusudur.

Eğer ulaşılmak istenen amaç, yani birlikte gerçekleştirme olanağının konusu belirli ve tek ise ve amacın gerçekleştirilmesi için bir kez bir araya

---

¹⁴ Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", *İnsan Hakları* içinde, (Yayına Hazırlayan: Oktay Uygun), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 18, 19, 20, 21.

¹⁵ İoanna Kuçuradı, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları –İnsan Hakları ve Hukuk-Devlet-Siyaset Felsefesi Yazıları-*, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 2.

¹⁶ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi: 1. İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri 2. İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1988, s. 16, 44.

¹⁷ Doğanoğlu, *Türk Anayasa Hukukunda...*, s. 8 vd.

¹⁸ Aynı yönde: İbrahim Özden Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No:8, Diyarbakır 1989, s. 1.

¹⁹ Kaldı ki örgütlenme olgusunun hukuk tarafından "tanınması", yani nitelendirilmesi noktasında hukukun yasakladığı davranışlar bakımından herhangi bir farklılık yoktur. Bunun tipik biçimi ceza hukukunda örgüt olgusudur. Suçların örgütlü bir biçimde işlenmesine çeşitli sonuçlar bağlanmış, hatta bizatihi suç işlemek amacıyla örgütlenmenin kendisi müstakil bir suç olarak düzenlenmiş ve hukuk tarafından değerlendirilmiştir. (Örneğin: 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu: m. 6/(1)/j; 220, 78.)

gelinmesi yeterliyse burada sadece *toplanmadan* söz edilir.²⁰ Olanığın gerçekleştirilmesi belirli derecede süreklilik arz eden bir faaliyeti gerektiriyorsa, burada örgütlenme olgusu gündeme gelir.²¹ Ancak her tür örgütlenme, örgütlenme özgürlükleri alanına dahil değildir.

Bir defa örgütlenme kamusal nitelikli olabilir. Kamusal örgütlenmelerin tipik biçimleri devletler, kamu tüzel kişileri²² ve uluslararası örgütlerdir.²³ Bu tür örgütlenmelerin tâbi olacakları hukuk, temel hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirilmez.

Örgütlenme özgürlükleri alanından son olarak kazanç paylaşma amacıyla kurulan örgütlenmeler ayrılır. Ticaret şirketleri, örgütlenme özgürlükleri çerçevesinde değerlendirilmemektedir. O halde örgütlenme özgürlükleri alanının konusu *kişilerin kazanç paylaşma dışındaki meşru yapısal olanaklarını gerçekleştirmek amacıyla oluşturdukları ve kamusal nitelikte olmayan birlikteliklerdir*.

Örgütlenme özgürlükleri alanındaki tipik örgütlenme biçimleri *sendikalar, siyasi partiler* ve *dar anlamda derneklerdir*. Dernek kavramının dar ve geniş anlamları çerçevesinde yapılan ayırım atıptık örgütlenmelere ilişkin kavramsallaştırmayla doğrudan etkili olduğundan öncelikle sendikalara ve siyasi partilere değinilecektir.

Siyasi partiler, yapısal özellikleri ve işlevleri göz önünde bulundurularak ya da çeşitli sınıflandırmalar çerçevesinde çok farklı biçimlerde tanımlanabilirler. Çalışmanın konusu siyasi parti kavramına ilişkin tartışmalar olmadığına,

²⁰ Esra Atalay, *Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletme Yayınları No: 65, İzmir 1995, s. 3; Kaboğlu, *Kolektif...*, s. 61, 62.

²¹ Kaboğlu, *Kolektif...*, s. 57, 58, 59; Atalay, 1995, s. 21.

²² Burada özellikle *kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına* değinmek gerekir. Örgütlenme olgusu sivil toplum alanının temel yapı taşlarından biridir. Bu nedenle örgütlenme olgusundan söz edilince akla ilk gelen kavramlardan biri *sivil toplumdur*. Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının *hükümet dışı kuruluşlar* olarak sivil toplum alanına dâhil olduklarına kuşku yoktur. Ancak, Anayasanın 135. maddesine göre kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kanunla kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip örgütlenmelerdir. Bu nedenle örgütlenme özgürlükleri alanında değerlendirilmemektedirler. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi de aynı görüştedir. (Anayasa Mahkemesi, 17 Eylül 1995 tarih ve E.1995/39, K.1995/45 sayılı Karar, AMKD, Sayı 32, Cilt 1, s. 386; *Le Compte, Van Leuven and De Meyere / Belgium*, no. 6878/75, 23.06.1981, Para. 64, 65; Ayrıca daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz.: Doğanoglu, *Türk Anayasa Hukukunda...*, s. 196-199)

²³ Uluslararası örgütler ikiye ayrılır. Bunlardan *hükümetlerarası uluslararası örgütler* kamusal nitelikli birleşmelerdir, örgütlenme özgürlükleri alanının dışında ve uluslararası hukuka tâbidir. Ancak hükümetler-dışı uluslararası örgütlerin hukuki statüleri ulusal hukuklara göre belirlenir ve bu çerçevede temel hak ve özgürlükler alanında değerlendirilebilir. Sadece "uluslararası örgüt" denildiğinde hükümetlerarası uluslararası örgütler anlaşıldığından, bunların kamusal nitelikleri itibarıyla örgütlenme özgürlükleri alanının dışında kaldıkları söylenebilir. (Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, Gözden Geçirilmiş 8. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s. 112, 113, 224, 225.)

karşılaşılan bir örgütlenmenin siyasi parti olup olmadığının belirlenmesi amacıyla siyasi partilere değinildiğine göre, bu noktada siyasi partinin en temel yapısal özelliği göz ardı edilmeden yapılabilecek bir tanımla yetinilebilir. Siyasi partiler halkın desteğini sağlayarak siyasi iktidarı elde etmek ya da elde edilmiş olan siyasi iktidarı kullanma yetkisini korumak amacıyla hareket eden kişilerden oluşan sürekli ve örgütlü birliklerdir.²⁴ Bunun yanında, bir örgütlenmenin siyasi parti statüsünde olduğunun kabul edilebilmesi için, egemenlik alanında bulunduğu hukuk düzeninde yer alan ilgili hukuk kurallarında belirtilen şartlara uygun biçimde kurulmuş olması gerekir. Bir örgütlenmenin siyasi parti olup olmadığını belirleme konusunda temel ölçüt bu biçimsel koşuldur.

Sendikaları örgütlenme özgürlüğü kapsamındaki diğer tipik örgütlenmelerden ayıran temel yapısal unsur, bir araya gelme amacının belirli meslek mensuplarının yararlarını korumak ve geliştirmek olmasıdır.²⁵ Ancak siyasi partilerdeki gibi, belirli bir örgütlenmenin sendika statüsünde olduğunun kabul edilebilmesi için ilgili hukuk düzeninde yer alan, sendikaların kuruluşuna ilişkin kurallara uygun bir biçimde kurulmuş olması zorunludur.

Dernek kavramı üç farklı kapsamda ele alınabilir. Bunlardan en kapsayıcı olanı *geniş anlamda dernek* kavramıdır. Geniş anlamda dernek kavramının içine örgütlenme özgürlüklerinin konusu olan her tür örgütlenme girer. Buna göre siyasi partiler, sendikalar, dernekler ve kazanç paylaşma amacının dışında bir meşru amaçla oluşturulan tipik ve atipik her tür özel örgütlenmeler dâhildir. *Dar anlamda dernek* ise, siyasi parti ve sendikaların gerek anayasa gerekse kanunlar düzeyinde farklı hükümlerle düzenlenmiş olmaları nedeniyle bu kapsamdan çıkarılmalarıyla elde edilen çerçeveyi ifade eder. Dar anlamda dernek, aynı zamanda anayasal dernek kavramına karşılık gelir. Üçüncü ve en dar kapsamlı dernek kavramının sınırları ise kanun düzeyinde getirilen tanımlarla çizilmiştir. Tipik örgütlenmeler içerisinde değerlendirilebilecek olan bu tür birlikler siyasi parti ve sendikalarda olduğu gibi geniş anlamda dernekten, aranan biçimsel koşullar yönünden ayrılır. Bir örgütlenmenin kanunlar çerçevesinde dernek statüsünde olduğundan söz edilebilmesi için kanuni tanımlarla getirilen özel koşulları sağlaması ve yine anayasa altı hukuk kurallarında gösterilen kuruluş işlemlerinin yapılmış olması gerekir.²⁶

²⁴ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Yayın no. 440, Üçüncü Bası, Ankara 1979, s. 4.

²⁵ Ali Erten, "Sendikaların Mahiyeti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 28 (1971), Sayı 1, s. 330.

²⁶ Tipik örgütlenme biçimlerine federasyonlar, konfederasyonlar ve vakıflar da eklenebilir. Federasyonlar ve konfederasyonlar derneklerin bir araya gelmeleriyle oluşturulabilecek dernek üst kuruluşlardır. Yapısal ve işlevsel özellikleri itibarıyla derneklerden farklıdır. Ayrıca yine tüm tipik biçimlerde olduğu gibi varlıkları belirli biçimsel koşulların sağlanmasına bağlıdır. Vakıfların da hukuki rejimleri Anayasanın 33. maddesinin son fıkrasıyla derneklerle ilişkilendirilmiştir.

Örgütlenme özgürlüklerinin konusunu oluşturan örgütlenmeler için ölçüt olabilecek bir tanımdan yukarıda söz edildi. Buna göre kazanç paylaşmanın dışında her tür meşru amaç için bir araya gelenlerin oluşturdukları kamusal nitelikli olmayan örgütlenmeler örgütlenme özgürlüklerinin konusunu oluştururlar ve dolayısıyla geniş anlamda dernek kavramının kapsamındadırlar. Ancak, bu çerçevede yer alan üç tipik örgütlenme biçiminde ortak ve sorunlu alanın saptanması açısından belirleyici olan bir özellik vardır. O da bir örgütlenmenin tipik biçimlerden birine karşılık geldiği sonucuna varılabilmesi için, özellikle kanunlar düzeyinde gösterilen tipiklik koşullarının sağlanmış ve bu çerçevede ilgili kuruluş işlemlerinin yapılmış olması gerekir.

İşte günümüzde örgütlenme özgürlükleri alanının konusunu oluşturabilmesi için aranan koşulları sağlamakla birlikte diğer yasal ve biçimsel koşulları sağlamayan örgütlenme biçimleriyle giderek daha sık karşılaşmaktadır. Platform, hareket, dayanışma, inisiyatif, kongre, kurul, konsey, birlik gibi adalarla anılan bu örgütlenmeler tipik biçimler olan “sendika”, “siyasi parti” ve “dernek”e karşılık gelmemektedir.²⁷ Bu tür örgütlenmelerle ilgili söz konusu olabilecek her tür hukuki problem, çalışma konusunu oluşturan *sorum alanını* oluşturmaktadır. Ancak tekrar vurgulamak gerekir ki, bu alanın özellikle hukuk açısından sınırlarının belirlenmesi zordur. Burada yalnızca bir düzleme, ve bu düzlemin çok çeşitli hukuki sorunları içerebileceğine işaret edilmeye çalışılmaktadır.

Örgütlenme biçimleri içinde atipik örgütlenmeler bakımından özellikle önem taşıyan bir kategori de *platformlardır*. İnceleme alanına bakıldığında iki farklı platform kavramıyla karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki 5253 sayılı Dernekler Kanununun “Tanımlar” başlıklı 2. maddesinin “P” bendinde ve 25. maddesinde yer almaktadır. Dernekler Kanununun 2. maddesine göre platform,

“Derneklerin kendi aralarında veya vakıf, sendika ve benzeri sivil toplum kuruluşlarıyla ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere girişim, hareket ve benzeri adlarla oluşturdukları tüzel kişiliği bulunmayan geçici nitelikteki birliktelikleri... ifade eder.”

Vakıflar her şeyin ötesinde birer mal toplulukları olarak atipik örgütlenmeler bakımından herhangi bir özellik göstermemektedir.

²⁷ Geniş anlamda dernek kavramının atipik örgütlenmeleri kapsadığına kuşku yoktur. Atipik örgütlenmelerin, her şeyin ötesinde biçimsel koşulları taşımadıkları için kanuni tanımlardan hareketle ulaşılan dernekler kapsamında sayılamayacakları da açıktır. Her ne kadar yukarıda verilen dar anlamda dernek kavramına bakılarak atipik örgütlenmelerin de bu kapsama dahil olduğu sonucuna varılabiliirse de bunun halen tartışılabilir nitelikte olduğu söylenebilir. Bu tartışma doğrudan atipik örgütlenmelerin anayasal temel hak ve özgürlükler karşısındaki konumunun belirlenmesi sorununun esasına ilişkindir. Bu nedenlerle söz konusu tartışmaya ilgili bölümde girilecektir.

Bu tanım gerek uygulamada atipik örgütlenme biçimleri arasında en sık karşılaşılan adlandırmanın “platform” olması, gerekse içerdiği “benzeri sivil toplum kuruluşları” ifadesi nedeniyle ilk bakışta atipik örgütlenmelerin tümünü kapsıyor gibi görünmektedir. Bu tanımın başta platformlar olmak üzere atipik örgütlenmelerle ilişkilendirilebileceği doğrudur, ancak tanım ne uygulamada platform adlandırmasını kullanan tüm örgütlenmeleri kapsamaktadır, ne de içeriği itibarıyla platformları ve diğer atipik örgütlenmeleri bir hukuki statüye kavuşturmaktadır.

Bir defa Kanunda verilen tanıma göre bir platformun varlığından söz edilebilmesi için birlikteliğin bileşenlerinden en az birinin dernek statüsünde olması zorunludur. Oysa yukarıda sözü edilen kavramsal çerçeveye göre, örgütlenme özgürlüklerinin konusunu oluşturabilecek birlikteliklerin bileşenlerinden birinin dernek olması şart değildir. Ayrıca uygulamada karşılaşılan ve platform adını kullanan örgütlenmelerin tümü de bu koşulu sağlamamaktadır. İnceleme alanında karşılaşılan ikinci platform kavramını işte bu tür örgütlenmeler oluşturmaktadır. Elbette yasal tanıma karşılayan örgütlenme örnekleriyle de karşılaşılmaktadır; ancak tanımın örtüşmediği örneklerin, hatta teorik olarak kanuni platform tanımıyla örtüşmeyen örgütlerle karşılaşıması ihtimalinin bulunması, kapsam dışı kalan atipik örgütlenmelerin hukuk çerçevesinde yerinin belirlenmesi sorununun varlığını kanıtlamaya yeterlidir.

Dernekler Kanununun 25. maddesine göre,

“Dernekler, amaçları ile ilgisi bulunan ve kanunlarla yasaklanmayan alanlarda, kendi aralarında veya vakıf, sendika ve benzeri sivil toplum kuruluşlarıyla ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere ve yetkili organlarının kararı ile plâtfömler oluşturabilirler.

Plâtfömler, kanunların dernekler için yasakladığı amaç ve faaliyet konuları doğrultusunda kurulamazlar ve faaliyet gösteremezler. Bu yasağa aykırı hareket edenler hakkında, bu Kanun ve ilgili kanunların cezaî hükümleri uygulanır.”

Kanun düzeyindeki mevzuatta platformları ya da atipik örgütlenmeleri kapsayan başka herhangi bir açık hüküm yoktur. Her ne kadar Kanunun 25. maddesinin gerekçesinde,

*“Madde ile, derneklerin kendi aralarında veya diğer sivil toplum kuruluşları ile birlikte geçici olarak platformlar oluşturabilmelerine imkân getirilmiş ve platformlara ilişkin esaslar belirlenmiştir.”*²⁸

²⁸ 22. Dönem, 2. Yasama Yılı, 117. Birleşim, 16.07.2004, TBMMTD, 57. Cilt'e ekli 651 S. Sayılı Komisyon Raporu, s. 4.

denilse de platformlar konusunda getirilen bu düzenlemelerin hukuki sonucunun denekler konusundaki yasakların alanının genişletilmesinden ibaret olduğu açıktır. Hal böyle iken ve başka türlü anlaşılması da olanaklıyken söz konusu düzenlemelerin tüm atipik örgütlenmeleri kapsayacak biçimde anlaşılması örgütlenme özgürlükleri ve dolayısıyla temel hak ve özgürlükler alanını daraltıcı sonuçlar doğuracağından, tercih edilmemelidir. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, bu tercih anayasal düzeyde atipik örgütlenme imkânının bulunup bulunmadığı ve atipik örgütlenmelerin anayasal koruma altında olup olmadığının belirlenmesi sorunuyla da ilgilidir. Yani örgütlenme olanaklarının tipik biçimlerle, ya da hukuk kuralları tarafından gösterilenlerle sınırlı sayılıp sayılmayacağı Kanunda yer alan platform düzenlemelerinin yorumunda da belirleyici etkenlerdendir. Öbür taraftan gerekçede yer verilen “imkan getirilmiş” ifadeleri, kanun koyucunun yasal formlar dışında bir örgütlenmenin mümkün olmadığını kabul ettiğini düşündürmektedir. Oysa bu, anayasa düzeyinde çözülmesi gereken bir sorundur ve atipik örgütlenmelerin temel hak ve özgürlükler karşısındaki konumunun belirlenmesi sorunu ele alınırken bu tartışmaya değinilecektir. Baştan şu kadarı belirtilmelidir ki, anayasal sınırlandırma rejimi çerçevesinde gerekçelendirilmedikçe ve açık olmadıkça kanun düzeyinde getirilen kurallarla örgütlenme biçimlerinin sınırlandırılması ve atipik biçimlerle örgütlenmenin olanaksız kılınması mümkün değildir.

II. Atipik Örgütlenmelerin Yapısı

Kavramsal değerlendirmelerden hareketle atipik örgütlenmelerin belirlenmesi konusunda iki temel ölçüt çıkarılabilir. Her iki ölçütü sağlayan örgütlenmeler, adları ne olursa olsun atipik örgütlenmelerdir. Birincisi, birden çok kişi ya da örgütün kazanç elde etmenin dışında ve hukuka uygun bir amacı gerçekleştirmek için ya da bu türden bir amaçla ilişkilendirilebilecek bir düzlemde bir araya geldiği, kamusal nitelikli olmayan bir örgütlenme söz konusu olmalıdır. İkinci olarak da bu örgütlenme siyasi parti, sendika ya da dernek biçiminde kurulmuş olmamalıdır. Günümüzde bu ölçütleri sağlayan örneklerle sıkça karşılaşılmaktadır.

Kişilerin ya da örgütlerin tipik örgütlenmeler yerine atipik biçimleri tercih etmelerinin çeşitli nedenlerinden söz edilebilir. Bir defa, Türkiye’de hukuk ve siyaset tarihine bakıldığında *çoğulculuk - çoğunlukçuluk* ekseninde yönetime hakim olan tutum ile örgütlenme özgürlükleri alanındaki *serbestlik - sınırlılık* arasında bir ilişki saptanmaktadır. Çoğulcu anlayış yönetime ne kadar hakimse örgütlenme özgürlükleri alanı da o kadar serbest olmuştur.²⁹ Türkiye siyasal tarihinde

²⁹ Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz.: Doğanoglu, *Türk Anayasa Hukukunda...*, s. 35-85.

çoğunlukçu anlayışın geniş ve kalıcı etkilerinin, Avrupa Birliği süreci nedeniyle yaşanan tersine gelişmelere karşın halen örgütlenme özgürlükleri alanında belirleyici olduğu söylenebilir. Bu nedenlerle hem tipik biçimlerin koşullarının yerine getirilmesi kolay değildir, hem de bunlar kapsamlı sınırlamalara tâbi kılınmıştır.³⁰ Buradan hareketle, tipik biçimlerle örgütlenmenin bürokratik zorluklarının ve bunlara getirilen yasakların başka örgütlenme olanaklarının aranması konusunda önemli etkenler olduğu söylenebilir.

Örgütlenme konusunda yeni arayış ve tercihlerin ortaya çıkmasının az önce sözü edilen etkenle bağlantılı bir başka nedeni de çağın getirdiği iletişim olanaklarıyla ilgilidir. Başta internet ağının genişlemesi ve bu ađ üzerinden iletişim kurmanın kolaylaşması olmak üzere, kitle iletişim araçlarının daha erişilebilir ve katılımcılarca etkilenebilir hale gelmesini sağlayan gelişmeler bu yollarla kişilerin iradelerinin ortaklaşmasını da kolaylaştırmıştır. İnternet ağı üzerinden iletişim kurmanın en önemli ve elverişli araçlarını kapsayan ve "sosyal medya" adı verilen düzlem, kişilerin bu düzleme dâhil herkesin erişebileceği yoğun içerikli paylaşımlar yapmalarına imkân vermektedir. Bu düzlemde görünür olmak da, veriye erişmek de klasik yöntemlere göre oldukça kolaydır. İnsanlar tüm bu olanaklardan yararlanarak başka herhangi bir şeye ihtiyaç duymadan bir araya gelip, ortak tema ve fikirler etrafında hızla ve kolayca birleşebilmektedir.

Atipik örgütlenmelerin yaygınlaşmasının bir diğer nedeni de tipik örgütlenme biçimleri aracılığıyla uluslararası düzeyde örgütlenmenin atipik biçimlere göre çok daha zor olmasıdır. Örneğin en genel ve kapsayıcı düzeydeki tipik örgütlenme biçimi olan dernekler açısından uluslararası düzeyde örgütlenme imkanlarına bakıldığında bu zorluk anlaşılabilir. Türkiye tâbiyetindeki gerçek ve tüzel kişilerin, ilgili yabancı hukuk düzeninin izin verdiği ölçüde yabancı derneklere katılabilmelerine ilişkin herhangi bir engel yoktur. Ancak, bir yabancı derneğin Türkiye'de faaliyet gösterebilmesi yürürlükteki Dernekler Kanununun 5. maddesinin ikinci fıkrası ve Türk Medeni Kanununun 92. maddesine göre Dışişleri Bakanlığının olumlu görüşü üzerine İçişleri Bakanlığının iznine bağlıdır. Yine Türk Medeni Kanununun 93. maddesine göre yabancı gerçek kişilerin Türkiye'de dernek biçiminde örgütlenebilmeleri "Türkiye'de yerleşme hakkına sahip olma" koşuluna bağlanmıştır. Yabancı tüzel kişilerin ise Türkiye'de dernek biçiminde örgütlenme hakları yoktur.³¹ Bu şartlar altında, tipik biçimlerin oluşturduğu kalıplara girmeden uluslararası düzeyde örgütlenmek tercih edilebilmektedir.

³⁰ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku –İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı-*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 401.

³¹ Bu konuda daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz.: Doğanoğlu, *Türk Anayasa Hukukunda...*, s. 232-237.

Atipik örgütlenmeler çoğunlukla hareket, platform, kongre, konsey, dayanışma, birlik, akademi, kurul, inisiyatif gibi, hatta kimi zaman da sadece kendilerine verdikleri özgül adlarla kendilerini tanıtmaktadırlar. Atipik örgütlenme örnekleriyle hem Türkiye’de hem de Türkiye dışında başka ülkelerde ya da uluslararası düzeyde de karşılaşılmaktadır.

III. Atipik Örgütlenmelerin Temel Hak ve Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi

A. Genel Olarak

Atipik örgütlenmelerin temel hak ve özgürlükler açısından değerlendirilmesi çerçevesinde üzerinde durulabilecek sorunlar, bu tür örgütlü gurupların hangi kapsamda hak öznesi olabileceklerine ilişkin tartışmaların yürütülmesi yoluyla ortaya konup çözülmeye çalışılabilir. Öte yandan örgütlü gurupların hakları, başta örgütlenme imkânının kendisi olmak üzere, bireylerin haklarıyla ilgilidir.³² Bu nedenle, atipik örgütlenme olgusuna yine bu örgütlenmeleri oluşturanların kişiler olduğu gerçeğinden hareketle yaklaşırsa, hukuk düzeninin temel hedefi sayılan kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin belirli çağdaş ölçütlere göre gerektiği gibi tanınıp korunması amacına daha uygun bir akıl yürütmeye bulunulabilir. Atipik örgütlenme olgusuna bireyler açısından yaklaşıldığında temel hak ve özgürlükler çerçevesinde ilk bakışta birbirleriyle bağlantılı şu sorunlar gündeme gelmektedir: *Örgütlenme özgürlükleri ve özellikle anayasal dernek özgürlüğü kapsamında atipik örgütlenmeler anayasal koruma altında mıdır? Hak arama, düşünce ve ifade özgürlükleri açısından atipik örgütlenmeler nasıl değerlendirilebilir?* Bireylerin hakları açısından yaklaşılarak ortaya konan bu sorular atipik örgütlenmeler açısından bakıldığında da bunların temel hak ve özgürlükler çerçevesinde hak öznesi olup olamayacaklarına veya hangi ölçüde hak öznesi olabileceklerine ilişkin tartışmaları gündeme getirecektir. Bu sorulara verilecek cevaplar, bir yönüyle bireylerin haklarının korunması için atipik örgütlenmelerin anayasa hukuku çerçevesinde nasıl konumlandırılması gerektiğini ortaya koyarken, bir taraftan da atipik örgütlenmelerin hangi çerçevede hak öznesi olarak kabul edilebileceğini belirleyecektir.

Anayasal örgütlenme özgürlüklerinin en kapsayıcısı dernek özgürlüğüdür.³³ Acaba atipik örgütlenmeler anayasal dernek özgürlüğüne dâhil sayılabilir mi? Başka bir deyişle kişilerin atipik biçimlerle örgütlenmeleri anayasal dernek özgürlüğü çerçevesinde koruma altında mıdır? Dernek kavramının çeşitli kapsamlarda ele alınabildiğinden daha önce söz edildi. Atipik örgütlenmelerin bu çerçevede değinilen anayasal dernek kavramı kapsamına girip girmediğinin

³² Kaboğlu, *Kolektif...*,s. 81, 195.

³³ Kaboğlu, *Kolektif...*,s. 59, 60, 61, 68; Bülent Tanör – Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 14. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2014, s. 182.

belirlenmesi, bu sorunun cevaplanması bakımından önemlidir. Eğer atipik örgütlenmelerin anayasal dernek kavramı kapsamında değerlendirilebileceği kabul edilirse, atipik biçimde örgütlenmenin de anayasal dernek özgürlüğü çerçevesinde korunduğu sonucuna varılacaktır. Öyleyse öncelikle anayasal dernek kavramı üzerinde durmak gerekir.

1982 Anayasasında “dernek” sözcüğü çeşitli defalar geçmekle birlikte dernek tanımı yer almamaktadır. İç hukukta dernek tanımları kanunlar düzeyinde yapılmıştır. Bu durum, anayasal bir dernek kavramından söz edilemeyeceği anlamına gelmez. Hatta anayasal bir dernek kavramından söz edilemeyeceği iddiası, anayasada dernek özgürlüğünün tanınmasını, kanun koyucu karşısında bir koruma hükmü olması niteliği yönünden anlamsızlaştırır. Anayasal değerde bir dernek kavramından söz edilemeyeceği iddiasının kabulü, örgütlenme özgürlükleri gibi temel hak ve özgürlüklerin korunması ve çoğulcu demokrasinin gereklerinin sağlanması konularında önemli işlevler gören bir kurumun içeriğinin belirlenmesinin önemli ölçüde kanun koyucuya bırakılması sonucunu doğurur ki, bunun kabul edilemez olduğunun gerekçelerinden ayrıca söz etmeye ihtiyaç yoktur. Öyleyse anayasal dernek özgürlüğünün aynı zamanda kanun koyucuya karşı bir koruma işlevi görebilmesi için anayasal dernek kavramından söz etmek gerekir. Anayasanın doğrudan ve açıkça bir dernek tanımı vermemesi bir eksiklik de sayılmaz. Anayasal dernek kavramı zamanın ihtiyaçları, anayasanın amacı ve üzerine kurulu olduğu temel ilke ve değerler gibi anayasal yorumda yol gösterici sayılabilecek çeşitli kaynaklardan beslenilerek ortaya konabilir.

Konu başlangıçta belirtildiği gibi sivil örgütlenmeler alanını genişletici bir yaklaşımla ele alınırsa denilebilir ki, anayasal anlamda dernekler, kişilerin kazanç paylaşmak, siyasi iktidarı elde etmek ve belirli meslek mensuplarının yararlarını korumak ve geliştirmek dışındaki meşru yapısal olanaklarını gerçekleştirmek amacıyla oluşturdukları ve kamusal nitelikte olmayan birlikteliklerdir.³⁴ Böyle bir tanımın kapsamına atipik örgütlenmelerin de dâhil olduğuna kuşku yoktur. Öyleyse anayasal dernek özgürlüğü kapsamında kişilerin atipik biçimde örgütlenme hakları da koruma altında sayılmalıdır.

Öte yandan Anayasanın dernek özgürlüğünü düzenleyen 33. maddesinin koruma alanının, kanunlarla “somutlaştırılan” dernek statüsüyle sınırlı olduğu da iddia edilebilir. Böyle bir iddiayı destekleyecek argümanların başında Anayasanın 33. maddesinin yazılış biçimi gelmektedir. Anayasa 33. maddesinde “*dernek kurma ve bunlara üye olma*”dan ve derneklerin “*kapatılma*” ve “*faaliyetten alınma*”sından söz edilmektedir. Anayasanın 33. maddesinin dördüncü fıkrasına göre ise “*Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve*

---

³⁴ Doğanoğlu, *Türk Anayasa Hukukunda...*, s. 94.

usuller kanunda gösterilir.” Bu hüküm ve söz konusu ifadeler, Anayasanın 33. maddesiyle getirilen korumanın kanun düzeyinde statüleri belirlenmiş derneklerle sınırlı olduğu sonucuna götürülebilir. Yani kurulabilen, üye olunabilen, faaliyetten alıkonulabilen ve kapatılabilen dernekler, kanunlarda düzenlenen derneklerdir. Dernekler Kanununun platformları düzenleyen 25. maddesinin gerekçesinde yer alan “imkân getirilmiş” ifadesinden hareketle, kanun koyucunun da benzer bir algı ve anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Kanun koyucu platform oluşturma imkânının dernekler kanunundaki ilgili düzenlemeyle getirildiğini iddia ettiğine göre, böyle bir imkânın kendiliğinden anayasadan kaynaklanmadığını düşünmüş olsa gerektir.³⁵ Yine dernek özgürlüğüne ilişkin hükümde vakıflardan açıkça söz edilmesi ve vakıfların bu yolla hükmün kapsamına alınması örgütlenme biçimleri açısından sınırlı bir sayma yapıldığını destekler niteliktedir.³⁶ Bu nedenlerle ikna edici bir kanıtlanma için anayasal dernek özgürlüğünün atipik örgütlenmeleri kapsadığı fikrinin başka argümanlarla da desteklenmesi gereklidir.

Uluslararası insan hakları öğretisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin görüşü, anayasal dernek özgürlüğünün kapsamının belirlenmesi konusunda önemli kaynaklardır. Uluslararası insan hakları hukuku öğretisinde örgütlenme özgürlükleri kapsamında bir korumadan söz edilebilmesi için, örgütlü yapının dernek ya da başka bir tipik biçiminde tescil edilmiş olması şartı aranmamaktadır.³⁷ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 34. maddesinde Sözleşme kapsamında bireysel başvuru imkânına sahip olanlar arasında gerçek ve tüzel kişilerden başka “*hükümet dışı kuruluşlar*”la “*kişi toplulukları*”na da yer verilmiştir. Ayrıca Mahkeme, 11. madde kapsamındaki “örgüt” ifadesini hükmün amacından hareketle dernekler, sendikalar ve siyasi partilerle birlikte örneğin Mason Localarını dahi kapsayacak şekilde geniş yorumlamaktadır.³⁸ Mahkeme’ye göre hükmün amacı “*kişilerin ortak çıkarlar alanında birlikte hareket edebilmek için bir araya gelebilmelerinin*

³⁵ Kanun koyucunun platform oluşturma konusunda kullandığı bu ifadeler, platformların federasyon ve konfederasyonların da katılabileceği üst örgütlenmeler olmaları nedeniyle, Dernekler Kanununun 8. maddesinin ikinci fıkrasında gösterilen örgütlenme yasağı çerçevesinde de değerlendirilebilir. Buna göre “*Federasyonlar ve konfederasyonlar temsilcilik dışında her ne ad altında olursa olsun, başka bir örgüt kuramazlar.*” Gerekçede federasyon ve konfederasyonların da katılabileceği türden bir platform biçiminde örgütlenme imkânından söz edilmek istenmiş olabilir. Kanun koyucunun iradesine ilişkin bu türden bir yorum sadece imkân dahilindedir ancak gerçekçi değildir, bu nedenle göz önünde bulundurulmamıştır.

³⁶ 33. maddenin son fıkrasına göre “*Bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır.*”

³⁷ Rita Roca, “The Rights to Freedom of Assembly and Association”, içinde *Human Rights Monitoring – A Field Mission Manual*, (Editör: Anette Faye Jacobsen), Martinus Hijhoff Publishers, Leiden Boston 2008, s. 320.

³⁸ N. F. / *Italy*, no. 37119/97, 02.08.2001; *Grande Oriente d’Italia di Palazzo Giustiniani / Italy*, no. 35972/97, 02.08.2001.

sağlanması"dır.³⁹ Bir örgütlenme, iç hukuktaki statüsü ne olursa olsun bu amacı karşılıyorsa örgütlenme özgürlükleri kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁰ Çünkü, Mahkeme Sözleşmenin 11. maddesi kapsamındaki "örgüt" ifadesini taraf devletlerin iç hukuklarında düzenledikleri örgütlenme tiplerinden bağımsız olarak anlamlandırmaktadır.⁴¹ Mahkeme'ye göre "...İç hukuka ilişkin nitelermeler sadece görel bir değere sahiptir ve bir başlangıç noktasından fazlasını meydana getirmez."⁴² Sözleşme kapsamında korunan örgütlenme olanakları Sözleşmede "dernek" ve "sendika" gibi tip belirlemelerine açıkça yer verilmesine rağmen Mahkeme tarafından bu tiplerle sınırlı anlaşılmamıştır. Bu anlayışın en temel örneği, Sözleşmede siyasi partilerden açıkça söz edilmemesine rağmen siyasi partilerin de 11. madde kapsamında kabul edilmesidir.⁴³ Mahkeme 11. maddenin kapsamının belirlenmesini ilgilendiren tüm sorunları önündeki örneğin iç hukuktaki nitelendirilişini değil 11. maddenin amacını göz önünde bulundurarak çözmektedir.

Örgütlenme imkânlarına ilişkin anayasal korumanın kapsamının belirlenmesi sorunu sadece dernek özgürlüğü ve bu konudaki pozitif anayasal düzenlemeler çerçevesinde değerlendirilemez. Örgütlenme olgusunun anayasal dernek özgürlüğünün anlam ve kapsamı belirlenirken de göz önünde bulundurulması gereken ancak bunun dışında birtakım temel hak ve özgürlükleri ve anayasal kurumları da ilgilendiren boyutları vardır. Örgütlenme olgusunun, "insan haklarının bütünlüğü, özgürlük karinesi ve kişiliği geliştirme hakkı", "toplanma ve ifade özgürlükleri" ve "hak arama özgürlüğü" başlıkları açısından anlam ve işlevlerinin ele alınması, atipik örgütlenmelerin anayasal konumlarının belirlenmesi sorununa ilişkin anlamlı sonuçlar çıkarmaya elverişli bir zemin sunmaktadır.

B. İnsan Haklarının Bütünlüğü, Özgürlük Karinesi, Kşiliği Geliştirme Hakkı ve Atipik Örgütlenme

Anayasal hak ve özgürlüklerin düşünsel temelini oluşturan *insan hakları* kavramı ile hak sahipliği bakımından temel bir ölçüt ortaya konur. Buna göre

³⁹ *Sidiropoulos and Others / Greece*, no. 26695/95, 10.07.1998, Para. 40; *Gorzelik and Others / Poland*, no. 44158/98, 20.12.2001, Para 55.

⁴⁰ Bernadette Rainey – Elizabeth Wicks – Clare Ovey, *Jacobs, White & Ovey- The European Convention on Human Rights*, Sixth Edition, Oxford University Press, New York 2014, s. 474.

⁴¹ David Harris – Michael O'Boyle – Ed Bates – Carla Buckley – Coin Warbrick – Ursula Kilkelly – Peter Cumper – Yutaka Arai – Heather Lardy, *Law of The European Convention on Human Rights*, Second Edition, Oxford University Press, New York 2009, s. 526.

⁴² *Chassagnou and Others / France*, no. 25088/94-28331/95-28443/95, 29.04.1999, Para. 100; *Tatár and Fáber / Hungary*, no. 26005/08-26160/08, 12.06.2012, Para. 38.

⁴³ *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, no. 19392/92, 30.01.1998, Para. 23, 24, 25; *Socialist Party and Others / Turkey*, no. 21237/93, 25.05.1998, Para. 28, 29; *Grande Oriente D'italia di Palazzo Giustiniani / Italia*, Para. 15.

kişiler, sırf insan oldukları için birtakım haklara sahiptirler.⁴⁴ Kişilerin sırf insan oldukları için sahip oldukları hakların kapsamının belirlenmesi konusunda da yine bir ölçüte ihtiyaç vardır. “Doğal hukuk”tan kaynaklanan “doğal haklar” anlayışı takip edilerek ortaya konan insan hakları düşüncesine göre, *tür olarak insanın sahip olduğu özellikler insan hakları kavramını haklılaştıran temel olgudur. İnsan haklarının kaynağı insanın doğası, insan haklarıyla korunan ise insanın değeridir.*⁴⁵ Buna göre, insanların birtakım ihtiyaçları ve olanakları vardır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamaları ve olanaklarını gerçekleştirip ürüne dönüştürebilmeleri birtakım koşulların sağlanmasını gerektirir.⁴⁶ Bu koşulların sağlanmasına ilişkin taleplerin tümü insan haklarını oluşturur.

Her şeyden önce insanların ihtiyaçlarını karşılamaları ve olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için serbest bırakılmaları gerekir, insan hakları alanında *özgürlük* bunu ifade eder.⁴⁷ İnsanın değeri, aynı zamanda *insan onuru* biçiminde de adlandırılmaktadır. İnsan onuru hem özgürlüğün belirleyicisi hem de insan haklarına sahip olmanın ölçütü olduğuna göre, herkes özgürlük ve haklar bakımından eşittir.⁴⁸ Özgürlük insan haklarının sağlanması için tek başına yeterli değilse de olmazsa olmazdır. İşte bu anlamıyla özgürlük ve temel ölçüt olarak insan onuru kavramları insan haklarına bütünlük niteliğini kazandırır. Buna göre insan onuru açısından insan hakları biri çıkarıldığında eksik kalacak bir bütün meydana getirir ve bu bütünde kural olarak haklardan birinin diğerine üstünlüğü yoktur.⁴⁹ İnsan hakları karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır ve birbirinden ayrılmaz niteliktedirler.⁵⁰

İnsan haklarının temellendirilmesi, insanın doğası, ihtiyaçları ve olanakları gibi kavramlar üzerinde çeşitli felsefi ve teorik tartışmalar yürütülmektedir. Bu tartışmalar bir yana, burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, hâkim anlayışa göre insan haklarının bütünlüklü bir kategori olduğunun kabul edilmesi ve bu düşüncenin temel hak ve özgürlüklerin tanınması konusunda bir başlangıç noktası olmasıdır. Doğal hukuk anlayışına göre insan hakları, insanın ihtiyaçları ve olanaklarıyla ilişkilendirilen belirli bir ölçütü bulunan ve bu ölçüt zemininde birleşen bir kaynak kategoridir. Doğal hukuk öğretisini takip eden ve bugün

⁴⁴ Uygun, “İnsan Hakları...”, s. 13, 16; Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara 2012, s. 27.

⁴⁵ Erdoğan, *ibid.*, s. 27; Uygun, “İnsan Hakları...”, s. 18.

⁴⁶ Uygun, *ibid.*, s. 16-21.

⁴⁷ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, s. 33, 34, 115; Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku...*, s. 14.

⁴⁸ Kaboğlu, *ibid.*, s. 25; Kaboğlu, *Kolektif...*, s. 19.

⁴⁹ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku – Kavram, Uygulama, Hak ve Ödevler-*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s. 44.

⁵⁰ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yenilenmiş Altıncı Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 453, Atatürk’ün 100. Doğum yılına Armağan, Ankara 1981, s. 6-7; Kaboğlu, *Kolektif...*, s. 175, 198.

liberal anayasaların temel hak ve özgürlükler rejimlerinde etkisi açık olan bu insan hakları anlayışı, 1982 Anayasasında da kendini göstermiştir.

Anayasada belirli temel hak ve özgürlükler, haklarındaki özel anayasal kayıtlarla birlikte ilgili özel hükümlerle tanınmış ve koruma altına alınmıştır. Bununla birlikte, Anayasanın 12. maddesinde ayrıca temel bir tanıma hükmüne yer verilmiştir. Anayasanın 12. maddesinin birinci fıkrasına göre, “*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.*” Bu hüküm doğal hak anlayışını çağrıştıracak bir şekilde temel hak ve özgürlükler bakımından hak sahipliğini genel bir kategori olarak ele almaktadır.⁵¹ Kişilerin genel olarak temel hak ve özgürlüklere sahip olduğunun belirtildiği bir hükmün yer alması, temel hak ve özgürlükler katalogunun sınırlı bir saymaya tâbi tutulmadığı biçiminde yorumlanmaktadır. Buna göre bir hakkın konusunu oluşturabilecek bir olanak, anayasada açıkça düzenlenen ve sayılan haklardan birinin kapsamına girmiyorsa bile anayasal koruma altında sayılmaktadır.⁵²

İnsan haklarının bütünlüğü anlayışını tamamlayan bir özellik de *özgürlük karinesidir*. Özgürlük karinesine göre temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi konularında bir tereddüt ortaya çıktığında özgürlüğün esas alınması ve özgürlükten yana yorum yapılması gerekir.⁵³ Kişi kendi iradesi doğrultusunda hareket edip etmemede serbesttir. Kişi yaptıklarından sorumlu olmakla birlikte kural olarak engellenmez.⁵⁴ Özgürlük herhangi bir nedenle özel olarak gerekçelendirmeye ihtiyaç göstermez. Gerekçelendirilmesi gereken, özgürlüklere ilişkin sınırlamalardır.⁵⁵ Özgürlük karinesinin en önemli sonuçlarından biri, kişilerin insan haklarına sahip olmalarının hukuki tanımaya bağlı sayılmamasıdır. Bu anlayışa göre insan hakları hukuki metinlerde sayılanlardan ibaret değildir, kişiler bir hukuki metinde yer almıyorsa da bu haklara sahiptir.⁵⁶

Temel hak ve özgürlüklerin kapsamının belirlenmesi konusunda bir diğer önemli kavram *kapsayan özgürlüktür*. Kapsayan özgürlük, kişiliği geliştirme hakkına ilişkin bir nitelendirme ve bu hakkın ayırıcı özelliğidir. Buna göre kişiliği geliştirme hakkı ile diğer temel hak ve özgürlükler arasında bir *özellik - genellik* ilişkisi vardır. Bir insan eylemi temel hak ve özgürlüklere ilişkin anayasada yer alan bir başka düzenlemenin “*geçerlilik alanı*” içine giriyorsa o kapsamda değerlendirilir. Anayasada açıkça yer verilen başka bir temel hak ve özgürlüğün kapsamında sayılmayan “*her türlü insan eylemi*” ise kişiliği geliştirme hakkı çerçevesinde ele alınır ve bu kapsamda anayasal koruma altında sayılır. Kişiliği

⁵¹ Krş. Özbudun, *Türk Anayasa...*, s. 110.

⁵² Bu konuda “Depo Madde” kavramıyla ilgili olarak bkz.: Gözler, *Anayasa Hukukunun...*, s. 526, 527.

⁵³ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, s. 154.

⁵⁴ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku...*, s. 82.

⁵⁵ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, s. 155.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 154.

geliştirme hakkına bu türden bir anlam ve işlev yüklemenin temel nedeni, insan eylemlerinin anayasada açıkça öngörülen temel hak ve özgürlükler dışında kalan bölümünü de kapsama alma ve eksiksiz bir temel hak ve özgürlükler güvencesi sağlama amacıdır.⁵⁷ Burada bir noktanın altını çizmek gerekir. Kapsayan özgürlük kavramının temel hak ve özgürlükler konusunda anayasal tanımayı anlamsızlaştırdığı düşünülmemelidir. Anayasal tanımının temel amacı belirli hakları anayasal hak niteliğine kavuşturarak daha güvenceli bir koruma sistemine tâbi kılmaktır. Bununla birlikte, kapsayan özgürlük kavramı içeriksiz de değildir. Kapsayan özgürlük, kişiliğin geliştirilmesine ilişkin insan eylemlerini konu edinir. Bu içerik, bazı anlayışların insan hakları kavramı için kabul ettikleri temel ölçüte karşılık gelse de genel olarak hakların konusu olabilecek her tür imkân kapsamında saymaya elverişli değildir.

Kişiliği geliştirme hakkı 1982 Anayasasının 17. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre “Herkes... ..maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” Anayasada ayrıca Başlangıç bölümünün ikinci paragrafında “maddi ve manevi mutluluğa”, altıncı paragrafında da “maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkına” vurgu yapılmış; 5. maddede devletin amaç ve görevleri arasında “insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama”ya yer verilmiştir.

Örgütlenme olgusunun kişilerin tek başlarına gerçekleştiremedikleri ya da birlikte daha etkili bir biçimde gerçekleştirebilecekleri olanaklarıyla ilgili olduğuna daha önce değinildi. Buna göre örgütlenme bir *birlikte gerçekleştirme olanağıdır*. Örgütlenme olgusunun kişiler açısından özgül bir birlikte gerçekleştirme olanağı niteliği taşıdığını kanıtlayan iki özellik vurgulanmaktadır. Bunlardan birisi, örgütlenme imkânlarının kişisel ve toplumsal gelişmeyle ilgisidir. Buna göre, kişiler artık tek başlarına değil, bir topluluk içerisinde düşünülür. Hem toplumun değişmesi ve gelişmesi hem de kişinin kişiliğini geliştirebilmesi örgütlü bir yaşam alanının mümkün olmasına bağlıdır.⁵⁸ İkinci olarak, bireyin kamusal hayatta; toplumsal, siyasal ve ekonomik yapı üzerinde tek başına etkili olması mümkün değildir.⁵⁹ Siyasal katılma siyasi iktidarın doğrudan kullanılmasından ve yöneticilerin seçilmesinden ibaret olmadığına göre, özel örgütlenmenin bu kapsamda göreceği işlev örgütlenmeye ilişkin özgül olanaklar arasında önemli bir yer tutar.

⁵⁷ Fazıl Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özütü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:506, Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları No: 4, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1982, s. 42. Kitabın Tam Metnine Erişim İçin: <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/089.pdf> (04.10.2015)

⁵⁸ Kaboğlu, *Kolektif...*,s. 1-3; Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul 1994, s. 99.

⁵⁹ Kaboğlu, *Kolektif...*,s. 65; Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları...*, s. 99.

Hem insan haklarının temel ölçütü ve dolayısıyla kişilerin genel olarak temel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu ifade eden anayasa hükümlerinin anlamı, hem de maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkı, içerikleri itibarıyla aynı noktaya atıf yapmaktadır. Buna göre, kişilerin yapısal olanakları, yani kendilerini geliştirmeleri için bulunabilecekleri eylemler insan haklarının konusunu oluşturur ve anayasal koruma altındadır. Öte yandan *birlikte gerçekleştirme olanağı* da daha önce de üzerinde durulduğu gibi kişinin yapısal olanaklarına dâhildir. Öyleyse insan eylemlerinin bir türü olarak örgütlenme, anayasal korumanın kapsamındadır. Örgütlenmenin tipik ya da atipik biçimlerle gerçekleştirilmesi arasında bir insan eyleminin konusu olmak bakımından fark yoktur. Örgütlenme tipleri bakımından anayasada bir sınırlı saymaya gidilmediği düşünülürse, özgürlük karinesiyle birlikte kişilerin atipik biçimlerle örgütlenme olanaklarının da anayasal temel hak ve özgürlükler kapsamında sayılması gerektiği sonucuna varılır. Tüm bu gerekçeler dernek özgürlüğünün atipik örgütlenmeleri içerecek şekilde anlaşılması gerektiği düşüncesini desteklemek için de kullanılabilir niteliktedir. Ancak dernek özgürlüğünü düzenleyen anayasa hükmünün yazılış biçimine ilişkin argümanlar çerçevesinde hükmün atipik örgütlenmeleri kapsamadığı sonucuna varılacak olsa dâhi atipik örgütlenmelere ilişkin hiçbir anayasal korumanın olmadığını kabul etmek mümkün değildir. Atipik biçimlerle örgütlenme, özgürlük karinesi gereği bir insan eylemi olarak, Anayasanın 12. maddesi gereği bir insan hakkı olarak, Anayasanın Başlangıç bölümü, 5. ve 17. maddeleri gereği de kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirmesinin aracı olarak anayasal koruma altındadır. Ayrıca tekrar vurgulamak gerekir ki, atipik örgütlenme imkânının hem aynı nedenlerle, hem de dernek özgürlüğünün kapsamının belirlenmesi konusunda daha önce ortaya konan gerekçelerle Anayasanın 33. maddesi kapsamında korunduğunun kabul edilmesi gerekir.

C. Toplanma (Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yapma) Özgürlüğü, İfade (Düşünceyi Açıklama ve Yayma) Özgürlüğü ve Atipik Örgütlenme

Kişilerin bir araya gelmelerinin amacı ne olursa olsun, birlikte gerçekleştirdikleri eylemlerin başında bir bilginin veya bir düşüncenin açıklanması gelir. Bilginin açıklanması bir kenara bırakılırsa, bir düşünce açıklanmasının genellikle başka bir amacı vardır. Amaç, düşüncenin yayılması ve daha fazla insan tarafından bilinmesinin veya paylaşılmasının sağlanması, içeriğiyle önerilen başka bir amacın gerçekleştirilmesi gibi çeşitli olabilir. Neredeyse her durumda, bir düşünceyi tek bir kişinin açıklamasıyla birden çok kişinin açıklaması arasında fark vardır. Diğer koşullar sabit kabul edildiğinde, bir düşünceyi ne kadar çok kişi paylaşıyor ve açıklanması amacıyla bir araya geliyorsa, o düşüncenin açıklanması o kadar etkili ve yayılması da o kadar hızlı olur. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün bireysel olarak kullanılması ile

kişilerin bir araya gelerek kullanmalarının birbirinden farklı olduğu anayasa koyucu tarafından da göz önünde bulundurulmuş olacak ki Anayasanın 26. maddesinde herkesin düşünce ve kanaatlerini “*tek başına veya toplu olarak*” açıklama ve yayma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.

Kişilerin bir düşünceyi açıklamak amacıyla bir araya gelmelerinde birlikteliğin örgütlü ya da örgütsüz olması arasında değinilen özellikler açısından fark yoktur. Ancak yine diğer koşullar sabit kabul edildiğinde, örgütlü ve sistematik bir düşünce açıklamasının daha etkili olacağı da ortadadır. Bir örgütlenmenin amacı sadece belirli düşüncelerin açıklanması olabilir. Bununla birlikte, örgütün başka herhangi bir tür amacının elde edilmesi için kullanılacak araçların başında yine düşünce açıklamak gelir. Bu özellikler örgütlenme ve düşünceyi açıklama (ifade) özgürlüklerinin hak sahipleri bakımından niteliklerini ortaya koyar. Hem örgütlenme, hem düşünceyi açıklama özgürlükleri iki yönlüdür. Kişiler çeşitli amaçlarını gerçekleştirmek için düşünceyi açıklama özgürlüklerini toplu ve örgütlü biçimde kullanabilirler. Bu çerçevede örgütlenme imkânlarının korunması, kişilerin düşünceyi açıklama özgürlüklerinin korunmasının bir gereğidir. Örgütlenmeler de kendi başka amaçlarını gerçekleştirmek için düşünceyi açıklama özgürlüğünü araç olarak kullanabilirler. Bu durumda da düşünceyi açıklama özgürlüğünün korunması, örgütlenme özgürlüklerinin korunmasının bir gereğidir.

Örgütlenmelerin düşünceyi açıklama yollarından biri de toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapmaktır. Bu nedenle, ifade özgürlüğünün kullanılma yolları olmak bakımından örgütlenme ve toplanma özgürlükleri aynı zeminde birleşebilir. Bunun yanında örgütlü bir topluluğun toplantı veya gösteri yürüyüşü yoluyla bir düşünce açıklamasında bulunduğu durumda her üç tür özgürlük aynı çerçevede yer alır. Böylece örgütlenme özgürlükleri ile ifade özgürlüğü arasındaki ilişkiye paralel bir ilişki toplanma özgürlüğü ile örgütlenme özgürlükleri arasında da kurulabilir. Örgütlü bir topluluğun toplantı ve gösteri yürüyüşü yoluyla amacını gerçekleştirmeye çalışması durumunda kişilerin hem örgütlenme özgürlükleri, hem toplanma özgürlükleri gündeme gelir. Bu halde toplanma özgürlüğünün korunması kişilerin örgütlenme özgürlüklerinin korunmasının da bir gereğidir.

Örgütlenme özgürlükleri, ifade özgürlüğü ile birlikte demokrasiyle ilişkilendirilmektedir.⁶⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi buna toplanma özgürlüğünü de katar ve Avrupa İnsan Hakları Sisteminde örgütlenme, ifade ve toplanma özgürlüklerine birlikte *iletişim özgürlükleri* adı verilmektedir.⁶¹ Mahkeme’ye göre Sözleşmenin örgütlenme özgürlüklerini güvence altına alan

⁶⁰ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, s. 228, 229, 230.

⁶¹ Thilo Marauhn, “Freedom of Expression, Freedom of Assembly and Association” içinde *European Fundamental Rights and Freedoms*, (Editor: Dirk Ehlers), De Gruyter Recht, Berlin 2007, s. 97.

11. maddesinin amaçlarından biri de fikir ve kanaatlerin ifade edilmesi özgürlüğünün korunmasıdır.⁶² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, örgütlenme özgürlüklerini demokrasi bağlamında ve ifade özgürlüğüyle birlikte şöyle değerlendirmektedir: Avrupa kamu düzeninin temel özelliği demokratik olmasıdır. Temel hak ve özgürlüklerin korunmasının koşullarından biri, Sözleşmenin giriş bölümünde de belirtildiği gibi, siyasal demokrasinin sağlanmasıdır. Sözleşme, bu doğrultuda demokratik bir toplumun ideallerini ve değerlerini sürdürmek ve geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır.⁶³ Bir toplumda çoğulculuk olmadan demokrasiden söz edilemez. Çoğulculuk ise farklı düşüncelerin ifade edilebilmesi ve bunun siyasal katılıma etkisinin olmasıdır.⁶⁴ Bu nedenle demokrasi, ifade özgürlüğünün sağlanmasıyla gelişir.⁶⁵ Çoğulculuğun sağlanması için ilk önce özgür bir ifade ortamının bulunması gerekir ve bu konuda devlet görevlidir.⁶⁶ İşte ifade özgürlüğünün kullanılış biçimlerinden biri örgütlenme olduğundan çoğulculuğun ve demokrasinin sağlanabilmesinin şartlarından biri de örgütlenme özgürlüklerinin gerektiği gibi korunmasıdır.⁶⁷

İfade, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri ile demokrasi arasındaki ilişki atıpk örgütlenmelerin de içinde bulunduğu bir bağlamdır. Her tür örgütlenme biçimiyle birlikte atıpk örgütlenmeler de demokrasi ve çoğulculuk bakımından sözü edilen ilişkiler çerçevesinde işlev görür. Bu nedenlerle, atıpk biçimlerle örgütlenen kişilerin ifade ve toplanma özgürlüklerinin gerektiği gibi korunması, bu şekilde örgütlenmenin de korunmasını gerektirir. Aynı husus örgütlenme çatısı altında birleşen kişiler düzeyinde değil de örgütlenme düzeyinde ele alındığında, ifade ve toplanma özgürlüklerinin atıpk örgütlenmelerin kullanabileceği özgürlüklerden olduğuna sonucuna varılır. Ancak tüzel kişilerin temel hak özgürlükler bakımından hak sahipliğine ilişkin değerlendirmelerde kullanılan bir ölçüt burada da göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre, açık bir belirlemenin yapılmadığı durumlarda tüzel kişilerin sadece doğalarıyla

---

⁶² *Young, James, Webster / The United Kingdom*, no. 7601/76, 7806/77, 13.08.1981, Para. 57; *Ezelin / France*, no. 11800/85, 26.04.1991, Para. 37; *Vogt / Germany*, no. 17851/91, 25.09.1995, Para. 37; *Socialist Party and Others / Turkey*, Para. 41; *Sidiropoulos and Others / Greece*, Para. 27; *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, Para. 42; *Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) / Turkey*, no. 23885/94, 08.12.1999, Para. 37; *HADEP and Demir / Turkey*, no. 28003/03, 14.12.2010, Para. 56.

⁶³ *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, Para. 25, 45.

⁶⁴ *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, Para. 23, 44; *HADEP and Demir / Turkey*, Para. 57; *Herri Batasuna and Batasuna / Spain*, no. 25803/04, 30.06.2009, Para. 76.

⁶⁵ *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, Para. 57.

⁶⁶ *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, Para. 44; *Stankov and The United Macedonian Organisation Ilinden / Bulgaria*, no. 29221/95, 29225/95, 02.10.2001, Para. 97.

⁶⁷ *United Communist Party of Turkey and Others / Turkey*, Para.43.

bağdaşan haklara sahip oldukları kabul edilir.⁶⁸ Toplanma ve ifade özgürlüklerinin atipik örgütlenmelerin doğalarıyla bağdaştığı ve bu nedenle atipik örgütlenmelerin bu haklara sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan bu hakları hangi sınırlar içerisinde kullanabilecekleri, özellikle somut olayın şartlarına göre doğalarıyla bağdaşma ölçütüyle sınırlanarak belirlenmelidir.

D. Hak Arama Özgürlüğü ve Atipik Örgütlenme

Toplumsal yaşantıyı ilgilendiren neredeyse tüm sorunlar siyasal, sosyal veya ekonomik niteliklerinin yanında aynı zamanda temel hak ve özgürlüklere ilişkindir. Birden çok kişiyi ilgilendiren ya da birden çok kişinin aynı anda yaşadığı hemen hemen her sorun bir hak talebine konu edilebilir. Bu nedenlerle, kişiler çoğunlukla ortak bir hak arama mücadelesine girmek amacıyla örgütlenmektedir.

Yönetenlerle diyalogdan geniş katımlı toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenlemeye kadar çok çeşitli yollarla siyasal karar alma süreçleri etkilenmeye çalışılabilir. Örgütlü gruplar, siyasal ve sosyal baskı yoluyla birlikte doğrudan resmi, idari ya da yargısal yollara başvurma yolunu da tercih edebilirler. Hangi yolla olursa olsun hak aramaya ilişkin çabaların örgütlü gruplar tarafından gerçekleştirilmesi daha etkili sayılmaktadır.

Hak arama özgürlüğü, tüm temel hak ve özgürlüklerinin korunmasının bir aracı niteliğindedir.⁶⁹ Hak aramanın örgütlü bir biçimde gerçekleştirilmesinin daha etkili bir yol olduğu kabul edildiğinde ise örgütlenme olgusunun temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından taşıdığı önem belirginleşir. Her ne kadar 1982 Anayasasında hak arama özgürlüğüne ilişkin hüküm dava yoluyla ilişkilendirilerek yazılmışsa da hak arama kavramının kapsamı daha geniştir.⁷⁰

Kişiler hak arama mücadelesine atipik biçimlerle örgütlenerek de girebilirler. Bu durumlarda atipik örgütlenmenin engellenmemesi ve hak mücadelesi yürüten bir süje olarak değerlendirilmesi aynı zamanda kişilerin hak arama özgürlüğünün gerektiği gibi korunmasının da bir şartıdır. Öte yandan şunu da vurgulamak gerekir ki, atipik örgütlenmenin tipik örgütlenmelerden en önemli farkı tüzel kişilikle ilgilidir. Tipik örgütlenmeler tüzel kişilik ve dolayısıyla

⁶⁸ Kaboğlu, *Kolektif...*, s. 195, 196; Tijen Dünder Sezer, “Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10 (2008), Sayı 1, s. 18, 19.

⁶⁹ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, s. 236.

⁷⁰ Anayasanın 36. maddesinin 1. fıkrasına göre “Herkes, meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.” 1961 Anayasasının hak arama özgürlüğünü düzenleyen 31. maddesinde ise “meşrû vasıta ve yollardan” ifadesinden önce “bütün” sözcüğü yer alıyordu. Bu farklılık nedeniyle hak arama özgürlüğünün “yargısal başvuru” ile sınırlandırıldığı düşünülmektedir. (Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku...*, s. 164.)

özel hukuk çerçevesinde hak ehliyetine sahipken, atipik örgütlenmelerle ilgili aynı özellikten söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, atipik örgütlenmelerin hak arama özgürlüğü çerçevesinde idari ve yargısal resmi başvuru imkânlarıyla ilgili bazı sınırlar saptanabilir. Özellikle başvuru ya da yargılama sonucunda kişilerin malvarlığı durumlarını ilgilendiren bir karar verilecekse bu türden başvuruları atipik örgütlenmelerin yapabildiği olanaklı sayılmaz. Ancak atipik örgütlenmelerin kategorik olarak dava ve resmi başvuru yollarından yararlanamayacaklarının kabul edilmesi mümkün değildir. Somut olayın şartlarına göre ve yine doğalarına uygun olma ölçütü çerçevesinde değerlendirme yapılmalıdır. Aksi takdirde atipik örgütlenme yoluyla bir araya gelen kişilerin hem örgütlenme hem hak arama özgürlüklerine haksız bir müdahale söz konusu olabilir.

Sonuç

Örgütlenme hem başta temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunması olmak üzere tüm toplumsal yaşantıya yaygın amaçların gerçekleştirilmesi, hem de bireysel düzeyde duyulabilecek çeşitli ihtiyaçların giderilmesi konularında işlev gören önemli bir araçtır. Bu nedenle örgütlenme olgusunun hukuk tarafından gözetilmesi gerekmiş ve hukuk kurallarıyla örgütlü davranışa çeşitli sonuçlar bağlanmıştır. Bunların başında örgütlenme imkânının hukuk tarafından tanınması ve çeşitli biçimlerde güvence altına alınması gelir. Güdülen amacın niteliğine göre hukukun çeşitli alanlarında farklı biçim ve sınırlarla örgütlenme olanakları ele alınmıştır.

Özgürlükler hukuku alanında örgütlenme olanakları anayasa ve kanunlar düzeyinde siyasi parti, sendika ve dernekler olmak üzere üç temel tip üzerinden değerlendirilmiştir. Bu örgütlenme biçimleriyle ilgili özellikle kanunlar düzeyinde getirilen düzenlemelere bakıldığında örgütlenme olanaklarını zorlaştırıcı ve örgütlü faaliyet alanını daraltıcı bir yapı gözlenmektedir. Örgütlenme konusundaki bürokratik zorluklar, özellikle faaliyet alanına ilişkin yasal kısıtlar ve bu çerçevede hukuk tarafından dökülen dar kalıplar, çağın gelişen iletişim olanaklarıyla birleştiğinde yeni bir örgütlenme biçimleri şemasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu şemada dernekler, siyasi partiler ve sendikalardan başka neredeyse hiçbiri herhangi bir hukuk kuralıyla açıkça düzenlenmemiş, platform, hareket, kurul, konsey gibi adalarla anılan yeni örgütlenme biçimleri yer almaktadır. Bu şema her geçen gün genişlemekte ve çeşitlenmektedir.

Yeni örgütlenme biçimlerinin hukuki çerçevede nereye oturtulacağı ve bu örgütlenme biçimlerini ilgilendiren hukuki uyuşmazlıkların nasıl çözüleceği

önemli bir sorundur. Bu sorun hukuk alanında çeşitli alt disiplinlerin her biri açısından farklı görünüm arz eder. Bu çalışmada yeni örgütlenme tiplerine anayasa hukuku perspektifinden yaklaşılmış ve esas olarak bunların temel hak ve özgürlükler çerçevesinde konumları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anayasa hukuku çerçevesinde örgütlenme biçimleri hukuk tarafından düzenlenmiş olup olmadıklarına göre bir ayrıma tabi tutulmuş ve yeni örgütlenme biçimleri *atipik örgütlenmeler* kavramıyla karşılanmıştır. Buradan hareketle bir örgütlenme biçimleri şeması çıkarılmış ve bu bağlamda çalışma konusu edilen sorun alanı saptanmıştır.

Atipik örgütlenmeleri oluşturan yeni örgütlenme biçimlerinin anayasal koruma altında sayılıp sayılmayacağı, başlangıçta tanıtılan sorun alanının anayasa hukuku açısından arz ettiği görünümün temel sorusudur. Çalışma kapsamında bu soruya bulunan cevap atipik örgütlenmelerin anayasal dernek özgürlüğü kapsamında koruma altında sayılması gerektiğidir. Atipik biçimde örgütlenme anayasal dernek özgürlüğünün yanında kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı, toplanma, ifade ve hak arama özgürlükleri kapsamında da anayasal koruma altında sayılmalıdır. Bunlar aynı zamanda atipik örgütlenmelerin sahip olduğu kabul edilebilecek hak ve özgürlükler arasındadır.

Atipik örgütlenmelerin anayasa hukuku açısından değerlendirilmesi çerçevesinde yapılan inceleme, ilgili başka temel hukuki sorunların işaretlerini de vermiştir. Bunlardan ikisine burada dikkat çekmek yararlı olur. Atipik örgütlenmeleri ilgilendiren hukuki teknik sorunların başında bunların *hak ehliyetlerinin kapsamının belirlenmesi* gelmektedir. Çalışmada atipik örgütlenmelerin anayasal haklar bağlamında hak sahipliği konusunda bazı sonuçlara varıldı. Ancak özellikle özel hukuk bağlamında ve *davada taraf ehliyeti* çerçevesinde atipik örgütlenmelerin hak sahipliği ve bunun kapsamı daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmektedir.

İlkiyle de bağlantılı ikinci temel bir sorun ise atipik örgütlenmelerin tâbi sayılacakları *anayasa altı düzenlemelerin belirlenmesidir*. Atipik örgütlenmelerin dernekler kanunu çerçevesinde ele alınıp alınamayacağı, alınabilirse bunun hangi kapsam ve sınırlarda mümkün olabileceği gibi sorular atipik örgütlenmelerin tâbi sayılacağı anayasa altı düzenlemelerin belirlenmesi sorunu kapsamındaki önemli başlıklardandır.